

TAMÁS ATTILA

Kérdőjelek egy vers - megfejtés margójára

Mindig izgalmas belepillantani valamilyen nagyobb munkának a folyamatába – már csak ezért is érdeklődést kelthet Szabolcsi Miklósnak az *Új Írás* 1968. 12. számában közzétett cikke. De éppen azért, mert nem magában álló írásról (valamely kutatónak periferikus munkájáról) van ebben az esetben szó, hanem egy alakulóban levő koncepciónak a részéről, nem vélhető talán kötözködésnek vele szemben bizonyos ellenvetések megfogalmazása – akkor sem, ha ezek nemigen vezetnek túl a problémák jelzésén, ha egy másfajta koncepciónak csupán halvány körvonalait rajzolják is meg.

Azzal semmiképpen nem vitáznék, ahogyan Szabolcsi Miklós a József Attila-verset elemzi és elhelyezi az irodalmi folyamatosságban. Azt a tételt, illetőleg hipotézist nem tudom elfogadni, mely szerint „az a szép, régi asszony” a „Mama” lett volna.

József Attila életrajzára vonatkozó ismereteim sokkalta hézagosabbak a Szabolcsi Miklósnál: már csak ezért is főként a versek vizsgálatára szorítkoznék.

113 József Attila édesanyjának alakja nemcsak verscímeiben, hanem a költői alkotások további szövegében is csaknem mindig az *Anyám*, illetőleg a *Mama* megjelöléssel szere-

pel. (A cikkben említett *Kései siratón* kívül a *Gyermekké tettél*, a *Levegőt! az Ajtót nyitok*, az *Emberiség*, az *A Dunánál*, az *Elmaradt ölelés miatt* és a *Karóval jöttél* említhető itt főképpen.) A személyes közelségből való egyhe távolításnak a mozzanata érvényesül az „önmegszólító típusú” *Biztató* soraiban, ahol az *édesanyád* megjelölést találjuk, (az *Irgalom...* kezdetű egysorosban, illetve, töredékben található „édesanyám, mama” kettős megszólítás a lelki viszonyulás módosulását: a közelítést mutatja); még erőteljesebb a távolítás a *Kiknek adtam a boldogot*-ban: „Mert eljön értem a halott, ki szült, ki dajkált énekelve”. Komoly egyszerűség vagy bensőséges-naiv gyermeki ragaszkodás és tragikus fájdalom érzésvilága kötődik e szavakhoz: nem ugyanaz a viszony, de tökéletesen összeférnek egymással, és egyaránt távol állnak az elemzett versben ismételt szereplő *asszony* szó József Attila-i jelentéskörétől.

Ez a szó főként az első három év költői termésében gyakori nála (*Névnapi dicséret*, *Asszonyvárás asszonyszobor mellett*, *A Kozmosz éneke*, *Szélid, búcsúzó asszony*, *Férfiszóval*, *Méret hagytdál el, ha kívánsz*), minden bizonnyal jórészt a „Léda asszony”-hoz szóló versek közvetlen vagy közvetettebb hatása nyomán. A szó mintegy a szerelem, az élet, a szépség varázsának, titkainak papnőjét, úrnőjét idézi föl a vers összefüggéseiben elfoglalt helye által; a „nő”-nek tiszteletteljesebb, ünnepélyesebb változata ez a fiatal József Attilánál is: „örök az asszony, örök a varázsa” – írja. (Az ihlető költői példán túl bizonyára hozzájárulnak az említett jelentéskör kialakulásához életrajzi tényezők is: a nehéz viszonyok közt élő kamasz-ifjúnak érett, művelt asszonyok iránti, több lelki komponensből összetevődő érzelmei. Érdemes mindjárt itt is kipillantani az elemzett vers szavaira: „aki, ha rám tekintett, nem tudtam nem remegni.”)

A későbbi évek termésében ritkábban szerepel József Attilánál az *asszony* szó, és – némi átmenet után (*Ó, szőke csókok parija*, *Komoly lett már...*, *Este volt s a bőrünk összeért*) – módosult, illetőleg változott jelentéskörrel. Ahogyan a *Fiatal asszonyok énekében* nem láthatunk már semmit a korábbi áhítatból, ünnepélyességéből, ahhoz hasonlóan máskor is (*Hajnalban kel föl...*, *Tűzek éneke*, *Nagy városokról beszélt...*) inkább az egészséges, dolgos életkedv értékeit hordozza a szó – az erotikától azonban ez a változás sem fosztja meg.

Érdekes módon a késői években jut megint jelentősebb – bár az első évekéhez nem hasonlítható – szerephez: „egy ölelésben, *asszonyok*, ki halna meg velem? (*Jaj, majdnem...*), „*Asszony*, ha játszott velem hitegetve” (*Kész a leltár*), „amíg hevülsz, az *asszonyhoz* úgy menekülsz...” (*Nagyon fáj*); ekkor a két jelentéskör mindegyikéből magához „onz valamit. (Bizonyára nem teljesen független ez a jelenség attól a tendenciától, an elyre Szabolcsi Miklós is rámutat: bizonyos régebbi költői sajátosságok megújításának kísérletétől.) Igaz, hogy az általánosan elfogadott „Mama-versek” egyikében édesanyjáról szólva is használja József Attila az *asszony* szót, de éppenséggel negatív előjellel: „*én nem tudtam, hogy ifjú asszony*”. Lehetséges volna, hogy mégis ez a proletár-anya – aki „a mosástól kissé meggörnyedt”, akinek „törékeny termetét a tőke megtörte” – ez volna „az a szép, régi asszony”? Mitől változott volna ekkorát a költő látása és szóhasználata?

A Szabolcsi Miklós által elemzett vers sorai mindenekelőtt *gyönyörködés* – mégpedig bizonyos értelemben érdektelen gyönyörködés – élményét keltik („Csak látni szeretném őt, nincs vele semmi tervem”), éles ellentétben az összes többi – illetve általánosan elfogadott – anya-verssel. A révedező szemlélődésből adódó „távolságtartás” még az *Anyámban* mutatható ki leginkább, de itt a szépséget kereső tekintet nem talál tömött lombokat, susgó lugast, álmodozó, tétova lépteket – legföljebb egy álmat a tiszta kötényről s egy vasárnap délutánt, melynek csöndjében mosollyá oldódnak az arca görcsösödő vonások. A „mint holt anyját a gyermek”-hasonlat tanúskodnék Szabolcsi Miklós föltételezése mellett? „Szeretlek, mint anyját a gyermek” – ezt közismert *szerelmes* versében írta József Attila. (A „mint az apám” sem apjára vonatkozik, tudjuk: idősebb barátban, szerelmesben az elvesztett szülőket is kereste.) Ha a *Kései siratón* – a versnek Szabolcsi Miklós által föltételezett „ellen-darabjában” –

a Mama alakját „lány őszi tájból, és sok kedves nőből” próbálja a költő hiábavalóan összeállítani, az részint talán éppen ennek a következménye, hogy mivel későbbi éveiben sok nőbe „látta bele” egy kicsit az anya alakját, ezért közelít e frissebb emlékek felől a régebbiekhez.

Ha azonban elvetjük a vitatott föltételezést, milyen másikat lehet a helyébe állítani: olyat, amely ellen kevesebb érv szólna?

Talán nem érdektelenek ebből a szempontból Wallesz Lucának nemrégiban (a *Nők Lapjában*) megjelent visszaemlékezései sem, melyekben elmondja, hogy József Attila eredetileg az ő édesanyjába volt kamaszos áhítattal szerelmes, később fordultak érzelmei őfelé. Az ő hármában tett sétáik emléke jelennék meg ennek a versnek a soraiban? József Jolán „hideg, kimért festőasszony”-ról szól: őbenne is elzárkózhatott „a tünde, lány kedvesség”.

Lehet, hogy vannak ezt a föltevést cáfoló, általam nem ismert adatok, mégsem hinném, hogy ne *valahol ezen a tájon* kellene a költemény modelljét keresni, tehát az ifjúkori nő-emlékek körül. Felhozható ugyan ellenérvként: ezek az érzések nem voltak olyan mélyek, hogy csaknem másfél évtized elvlasztó közegén áttörjenek. De értelmezésem szerint nem is valamilyen *szerelmi érzés* újul meg a versben, hanem maga az *emlékező magatartás* jut benne nagy szerephez, a *gyönyörködő szemlélődés* mozzanata iránt érzett nosztalgia támad fel a sorok írójában („szeretném látni ismét... szeretném nem szeretni. Csak látni szeretném... Elnézném...”) – mint ahogy Radnótit sem a lassan növekvő árnyéknak és a méhdongásnak az egykori valósága vonzza igazában az erőltetett menet gyötrelmei közt, hanem a *nyugodt, derűs szemlélődés lehetőségéé*, melyet a jelen nem ad meg a számára, s mely az „emlékké nemesedés” tudati folyamatában összekapcsolódott az említett – viszonylag esetleges – apróságok képével, hangjával. Derűs, nyugodt szemlélődésre vágyik József Attila a *Flórának* tanúsága szerint is – hogy ez milyen kevéssé adatik meg számára a késői években, arról viszont egész ekkori lírája tanúságot tesz. „Emlékek, kicsi ólomkatonák... gyűljetek körém!... Védjete meg engem!” – írja *Könnyű emlékek* című versében. Nem föltétlenül az élmény „eredeti”-súlya tehát a mérvadó: nem kevésbé lehet fontos, hogy a *jelenben* milyen emlék kap valamiért „többletsúlyt” – legyen szó akár gyerekkori buktalopásról, akár vízen úszó almák, paprikák látványáról. Mikor valakinek a léte kívülről és belülről egyaránt mind fenyegettebbé lesz, akkor fontos értékek hordozójaként jelenhet meg előtte egy önmagában nem különösebben jelentős kapcsolat is, hogyha ez az emlékezés távolában a világ jelenségeit gyönyörködve szemlélésnek az élményével kapcsolódik össze. (Önfeledt gyönyörködéssel – de egyúttal a búcsúzás mozzanatával, ennek révén pedig asszociatíván talán az elmúlásával is.)

Szabolcsi Miklós Radnótira való utalással zárja cikkét – azt hiszem, kettőjük lírájának kapcsolata is világosabbá lesz, ha az elemzett versnek ilyesfajta értelmezéséből indulunk ki, de József Attila költészetéről kialakított korábbi képünket sem kellene teljesen átalakítanunk, ha a nyomorúságtól-betegségtől elgyötört proletárasszony költői portréi közé nem kellene egy könnyű, vidám léptű szépasszonyt mutató alkotását is besorolnunk.